

Curt Weibull

Om det danska rikets uppkomst

I

Någon gång under slutet av 1100-talet grep sig Saxo an med att skriva Danmarks historia: *Res danicas in historiam conferre*, skriver han själv i företalet till sitt historieverk, *Gesta danorum*. En av de första frågor, som Saxo ställdes inför, var det danska rikets uppkomst.

Frågan om det danska rikets uppkomst var under 1100-talet aktuell. Samtliga danska historiker, som skrev under detta århundrade, och Saxo själv, har i sina arbeten gett svar på den. Ingen samstämmighet råder. Alla svaren är olika.

Det äldsta svaret finns i Roskildekrönikan, som författats något av åren 1139—1143. Lodbrukssönerna, skriver Roskildekrönikans författare, kallade datternas kungar till hjälp för att förhärja frankernas rike. Han fortsätter: ”Jag säger kungar, ty i de tiderna fanns många kungar i Danmark. Stundom, berättas det, fanns två kungar i Jylland, en tredje på Fyn, en fjärde på Själland och en femte i Skåne, stundom två över hela Danmark, stundom också en över hela Danmark, stundom en över hela England och Danmark.”¹ Denna Roskildekrönikans berättelse stämmer väl överens med de frankiska annalernas berättelser, till vilka jag senare skall återkomma. Danmark har sålunda enligt Roskildekrönikan under äldre tider långt ifrån alltid varit ett enhetsrike. Det har stundom varit sönderstyckat i små riken, en gång i fem under egna kungar. Endast stundom har det funnits en kung i hela Danmark.

Under Valdemarstiden, i regel menar man omkring år 1170, har Leirekrönikan tillkommit. Dess författare har en originell uppfattning om det danska rikets uppkomst.

”I äldsta tid, i Davids tid, då kejsaren invaderade Dacia”, heter det i Leirekrönikan, ”kallades landsdelarna Jylland, Fyn, Själland, Mön, Falster, Låland och Skåne inte som i senare tid Dacia eller Dania, ty de hade inte någon egen kung. De lydde under Sveriges kung. I Uppsala fanns en Sveriges kung, som

Det danska rikets uppkomst har tidigare av mig diskuterats i en uppsats från yngre år, från år 1921. *Historisk tidskrift för Skåneland*, VII, s. 338. Denna uppsats synes mig emellertid numera behöva kompletteras. Den har även på vissa punkter missförstått.

hette Ypper. Han hade tre söner. Av dessa hette den ene Nori, den andre Östen och den tredje Dan. Dans far sände Dan till de landsdelar, som nu kallas Dacia, för att härskas över fyra öar, Själland, Mön, Falster och Låland, som alla kallades med ett namn Withesleth. Ypper utverkade av innevånarna där, att de gav hans son Withesleth till kungadöme. Dan härskade endast över Withesleth och byggde på Själland staden Leire, som han gjorde mycket rik. Dan var kung (rex sedis) där eller småkung i tre år.”

Det danska rikets uppkomst faller enligt Leirekrönikan i Augustus, den förste kejsarens, tid. När denne angrep Jylland, kallade jylländarna Dan, Withesleths kung, till undsättning. Dan segrade över kejsaren. ”Jylländarna fann”, fortsätter krönikan, ”att Dan var en driftig man, modig och tapper. De tog honom till den sten, som kallas Danærigh, satte honom på stenen och gav honom kunganamn. Jylländarna följde honom sedan och underlade honom Fyn, Skåne och andra tilliggande öar. Kung Dan såg, att det land, över vilket han härskade, var gott. Han sammankallade sina stormän och ombudsmän och sade: ”Mitt land behagar mig väl, vilket namn skall vi ge det. De svarade: Kung, Du leve i evighet. Du är kung Dan. Ditt land skall heta Dania eller Dacia. Det namnet skall i evighet inte förgå.”²

En tredje ståndpunkt i fråga om det danska rikets uppkomst möter hos Sven Ågesen. Han skrev vid slutet av 1100-talet de danska kungarnas historia. I samklang härmed räknar han det danska rikets uppkomst från dess förste kung. Han säger: ”Skiold var, efter vad jag hört berättas, den förste, som härskade över danerna.”³ Om tiden före honom har Sven Ågesen inte ett ord. Han säger inte heller något om det danska rikets omfattning. Tydligt utgår han från att det haft samma omfattning som i hans egen tid.

När Saxo omkring år 1200 skrev *Gesta danorum*, har han med säkerhet känt både Roskildekrönikan och Sven Ågesens historieverk. Det ligger nära, att han också känt Leirekrönikan, fast detta inte kan exakt bevisas.⁴ Han godtar inte Roskildekrönikans uppgift, att Danmark i äldre tider stundom haft många kungar och endast stundom en kung över hela riket. Inte heller godtar Saxo den tradition, som Leirekrönikan återger om det danska rikets uppkomst. Saxo var knappast någon större vän av Sverige, ett enligt honom underutvecklat land. Han var däremot en god dansk patriot och för honom var det en orimlig, ja, en vederstygglig tanke, att en svensk kungason genom sina krigiska insatser skulle ha grundat det danska riket. Närmast ansluter Saxo sig till Sven Ågesen. Liksom denne utgår han från att det danska riket i äldre tider haft samma omfattning som i hans egen. Han räknar dess uppkomst från dess förste härskare. Denne var enligt den tradition, som Saxo återger, inte Skiold utan liksom i Leirekrönikan en Dan. Jämte sin broder Angul ”hade dessa båda på grund av sin utomordentliga tapperhet blivit valda till vårt lands hövdingar, men kungar kallades de inte, ty detta namn var ännu okänt här i landet” ”De var vårt folks grundare och första härskare. . . . ” ”Från Dan härstammar enligt forntida vittnesbörd vår kungasläkt. Den har ärorikt sitt ursprung från denne”, säger Saxo.⁵

Leirekrönikan gör Danmark till ett gammalt rike. Det har grundats i kejsar Augustus dagar. Saxo gör det ännu äldre. Efter kung Dan känner Saxo, som bygger på insamlade dikter och sägner, 19 kungar, som härskat i Danmark före Kristi födelse. Räkna man 4—5 kungar på århundradet, har det danska riket för Saxo varit uråldrigt, i varje fall existerat nära nog lika länge som det romerska riket. Ett vackert forskningsresultat av en medeltida historiker och fosterlandsvän, men vida skilt från verkligheten. Under 1500- och 1600-talen skulle det dock i Sverige överträffas av Johannes Magnus och Olaus Rudbeck. Delvis inspirerade av Saxos *Gesta danorum*, men i avsikt att hävda Sveriges överlägsenhet över Danmark, var enligt dem Magog, Noaks sonson, götarnas eller Sveriges förste kung. Han hade enligt Johannes Magnus invandrat år 88 efter floden och före kung Stenkil följts av 110 mestadels på fri hand tillskapade kungar.

II

De framställningar av det danska rikets uppkomst, som 1100-talets danska historiker och Saxo gett, bygger på inhemska danska traditioner. I vår tid har dessa framställningar endast historiografiskt intresse. De ger kunskap om den uppfattning om det danska rikets uppkomst, som man hade i Danmark för 800 år sedan. I senare tid har nya källor — klassiska, merovingiska och karolingiska — kommit i dagen. De är alla samtida eller nära samtida med de förhållanden och händelser, om vilka de berättar. De ger ett annat och nytt svar på frågan om det danska rikets uppkomst.

Ännu under det första århundradet av vår tideräkning var, att döma av den bevarade litteraturen, Danmark och det danska folket okända i Europas kulturella värld. Plinius d.ä. omnämner Thule och den stora ön Skadinavia eller Skatinavia, som han säger ligger i den nordanska bukten. Denna är emellertid inte en bukt av Östersjön utan är belägen väster om Jylland. Enligt Plinius bebos Skadinavia av folket hillevionerna, som består av 500 "pagi". Först under andra århundradet har upptäckten av norra Europa tagit ett steg framåt. Alexandrinaren Klaudios Ptolemaios berättar härom i sitt omkring mitten av århundradet skrivna geografiska verk. Norr om Elbe, skriver han, sträcker sig en halvö ut i Oceanen. Halvön, som Ptolemaios kallar den kimbriska, är Jylland. Öster om denna halvö förlägger Ptolemaios fyra öar ute i Oceanen. Han kallar dem Skandiaöarna. På halvön och den större av Skaniaöarna bor enligt Ptolemaios sammanlagt 14 vid namn nämnda folkstammar, sju på den kimbriiska halvön och lika många på den större Skandiaön. Ingen av dessa många folkstammar har namnet daner.

Efter den tid, då Ptolemaios skrev, förflyter fyra århundraden utan att i romersk eller grekisk litteratur omtalas något danskt eller ens skandinaviskt folk. Danmark och Skandinavien synes under denna långa tid ha legat utanför åtminstone de klassiska författarnas intressesfär. Först vid mitten av 500-talet brytes denna tystnad. Två östromerska historiker, Prokopios och Jordanes,

och två merovingiska författare, den ene en skald, Venantius Fortunatus, den andre en historiker, Gregorius av Tours, visar kunskap om den skandinaviska Norden.

Prokopios berättar i sitt verk om goterkrigen om folket herulerna. De hade besegrats av langobarderna och bosatte sig i nya land. En del av dem tog nya bostäder i det yttersta området av den bebodda världen. De vandrade dit, säger Prokopios, genom slavernas länder, genom en öken, tills de kom till varnerna. Därifrån vandrade de även genom danernas land och kom till Oceanen. Enligt tidens uppfattning kringflöt denna den runda jordskivan utan att i norra Europa göra någon inbrytning eller stora vikar i jordmassan. Östersjön, Finska viken och Bottniska viken var ännu oupptäckta farvatten. Jyllands östkust förlades till Oceanen, inte till Östersjön. Framkomna till Oceanen for herulerna med skepp till ön Thule, där de kvarblev. Ptolemaios fyra Skandiaöar har hos Prokopios ersatts med en stor ö, till vilken sålunda bör räknas de danska öarna. Ön är tio gånger större än Britannien. På den bebodda delen av denna ö, uppger Prokopios, bor 13 folkrika folkstammar var och en under en kung. Om danerna uppger Prokopios endast, att herulerna vandrat genom deras land och att de tillhör de vilda folken. Hans uppgift, att herulerna for med skepp till Thule, tyder på att danerna bott vid Oceanen, sålunda i det östliga Jylland.

Den andra östromerska historikern, Jordanes, visar i sitt verk, *De origine actibusque Getarum*, stor kunskap om folken på ön Scandza, Prokopios Thule. Ön är enligt Jordanes bebodd av en mängd olika folk. Han omtalar inte mindre än 29 folk på Scandza. Bland dessa nämner han även danerna. Men mycket har han inte att säga om dessa. Han uppger endast, att de är ättlingar av suetiderna, att de utdrivit herulerna från de egna boplatserna och att de bland alla Scandzas folk ger sig namn av att vara främst i kroppshöjd.

Av betydelse för frågan om det danska rikets uppkomst är däremot vad Jordanes har att berätta om vissa andra folk på Scandza. Av dessa har fem, theutes, vagoth, bergio, hallin och liothida kunnat lokaliseras till nordvästliga Skåne, fyra andra, ahelmil, finnaithæ, fervir och gauthigoth till Halland upptill Göta älv. Om folken i nordvästliga Skåne säger Jordanes att de bor tillhopa, inom en bördig slättbygd. De angripes därför med fientliga anfall av andra folk. Om ett annat folk, gautigoth, säger han, att det är ett tappert folk, alltid berett till strid. Trots den kunskap Jordanes har om folken på Scandza, omtalar han inte något Dania, inte heller tillmåter han folket danerna någon härskande ställning på Scandza. Att döma härav och av hans ord om folken i nordvästliga Skåne och om folket gauthigoth hör folken på Scandza inte hemma i någon dansk riksenhet. Folken är självständiga och endast, som i underutvecklade land plägar vara fallet, sammanslutna i smärre bygder.¹

Vi vänder oss till de merovingiska författarna. Dessa har i sina uttalanden om danerna en annan inriktning än de östromerska. De talar om danerna i krig och på krigståg. Skalden Venantius Fortunatus berättar i en dikt, att hertig Lupus av Champagne besegrat sachsare och daner, Saxones et Dani, i ett slag vid floden Bordan i Västfrisland.² Historikern Gregorius av Tours berättar om ett da-

nernas krigståg till Gallien. Detta har under något av åren 516—531 företagits av daner med sin kung Chlochilaichum; Dani cum rege suo nomine Chlochilaichum. Danerna har lidit ett nederlag. När de med fångar och övrigt byte var beredda för hemfärd, har deras kung bragts om livet. Uppgiften är klar och otvetydig. I litteraturen, i sagodikten Beowulf, som är skriven tre till fyra århundraden efter händelsen, är, som bekant, samme man med det av Chlochilaichum avledda namnet Hygelac inte danskarnas utan geaternas kung.³

Gregorius uppgift är av avgörande betydelse för frågan om det danska rikets uppkomst. För första gången omtalar en källa, att danerna haft vad Gregorius kallar en kung, sålunda att ett danskt rike funnits i början av 500-talet, i varje fall vid tiden 576—578, då Gregorius nedskrev sin uppgift. Detta danska rikets omfattning kan inte med någon säkerhet fastställas. Med säkerhet har det dock inte, om man får tro Jordanes, haft samma omfattning som det danska riket i senare tid. I nordvästliga Skåne och Halland har, att döma av Jordanes uppgifter, funnits självständiga bygder. Med hänsyn till att Prokopios förlägger danerna till det östliga Jylland kan man anta, att riket legat där och omfattat Jylland eller delar av detta land. Detta danska rikets organisation är okänd; förutom att det haft en kung.

Efter den tid, då Gregorius skrev, följer på nytt en nära nog fullständig källornas tystnad om Danmark och danerna. Tystnaden varar inemot två århundraden. Den brytes under dessa århundraden endast en gång av en anonym geograf från Ravenna, som skrev något av åren 667—670. Denne har dock inte mycket att ge. Han använder för första gången namnet Dania, men har ingen egen kunskap. Sin kunskap om Dania har han hämtat från senantika författare.⁴

III

Alcuin, en av många lärde vid Karl den stores hov, skrev något av åren 782—804 en helgonlegend om Willibrord, frisernas apostel. I denna berättar han om Willibrords missionsförsök i Danmark under början av 700-talet. Alcuin räknar danskarna till de vilda folken: (Willibrord) ad ferocissimos Danorum populos iter evangelizandos convertit. Danskarnas kung Ogendus karaktäriserar han med orden grymmare än alla vilda djur och hårdare än sten: homo omni fera crudelior et omni lapide durior.¹ Även Rimbart, som senast år 876 skrev Ans-kars helgonlegend, ger en liknande bild av hur danskarna betraktades i det karolingiska riket. Samma uppfattning av danskarna som ett hedniskt barbarfolk, med andra ord ett folk, som levde utanför västeuropeisk kultur, möter även i några skämtverser av två lärda vid Karl den stores hov.²

Det är inte uteslutet, att de starka ord, som dessa helgonlegender och skämtverser använder om danskarna och deras kungar är överdrivna. Men ett ofrånkomligt faktum är, att Danmark i jämförelse med Frankerriket och England var, vad man i våra dagar kallar ett underutvecklat land. Där fanns inga kloster, bibliotek och skolor, ingen vetenskap och lärdom och där talades inte latin,

där byggdes inga palats som i Karl den stores rike. Någon del av Danevirke, en skyddsvall av jord och trä, byggdes under denna tid till skydd mot en angripare. Men sådana primitiva befästningsarbeten är inga bevis för en högre kultur. De har snart sagt i alla tider byggts av mäktiga härskare och folk.

Trots Danmarks kulturella efterblivenhet inträder dock i Karl den stores dagar och följande tid ett markant omslag i Danmarks ställning i Europa. Danmark blir ett aktuellt land och indras i Europas intressesfär. Det blir en faktor att räkna med i Nord- och Västeuropa. Orsakerna är främst två. Karl den store lyckades erövra sachsarnas land, och frankerrikets maktområde kom under hans efterträdare att sträcka sig in på södra Jylland. En ny internationell handelsväg tillkom. Den gick över södra Jylland, från Eiders mynning till Hedeby vid Östersjövikens Slien och över Gotland till Ryssland. En ny tid, vikingatiden, inleddes i Danmarks historia. Dessa nya förhållanden har medfört, att Danmark från slutet av 700-talet börjar spela en inte oväsentlig roll i frankisk historieskrivning. Av denna kan även utläsas åtskilligt om det danska rikets uppkomst.

Under år 811 berättar de frankiska riksannalerna, en samtida källa, som är skriven i Karl den stores kansli, att fred slutits mellan danskarnas kung Hemming och Karl den store. Freden slöts på en mötesplats ovan floden Eider av tolv de förnämsta av vardera riket. Av danskarna har en namnet Osfrid de Sconaowe, Osfrid från Skåne. Två år senare säges i riksannalerna, att Vestfold var den längst bort belägna delen av de danska kungarnas rike.³

Ingen tvekan kan gärna råda. De många folkstammar, som de klassiska författarna förlägger till Jylland och Skåneland, är försvunna. Danmark är i de frankiska riksannalerna ett politiskt enat rike under en kung. Att de danska öarna tillhört detta rike framgår väl inte direkt av riksannalernas uppgift om fredsfördraget av år 811. Först i den uppteckning, som Alfred den store lät göra av Wulfstans resa från Hedeby till Truso säges uttryckligen, att Langeland, Låland, Falster och Skåne tillhör Danmark. Det torde dock inte vara för djärvt anta, att redan år 811, när Jylland och Skåne tillhör det danska riket, dessa öar och även Själland tillhör detta. Tidpunkten, då detta enande skett, kan inte bestämmas till något år eller ens årtionde. Det faller någon gång mellan mitten av 500-talet och omkring år 800. Källorna tiger även om hur detta enande skett, om genom erövring i krig eller på fredlig väg.

Den Danmarks politiska enhet, som kan utläsas ur de frankiska riksannalerna under år 811, har emellertid varit av löslig karaktär. De frankiska källorna talar om ständiga strider, som rasat om makten i landet under de två mansåldrar, som ligger mellan åren 812 och 873 och de många samtida kungar, som Danmark haft under dessa år. Under tiden 812—827 har det funnits en, två, tre, fyra, en gång fem samtida danska kungar och Danmark har i varje fall tidvis varit delat mellan dessa. Uppgifterna stämmer väl med Roskildekrönikans. Hårek, den äldre med detta namn, säges under vissa år under 830- och 840-talet ha varit danskarnas kung, och Anskarslegenden uppger, att han omkring år 845 ensam innehaft väldet över danskarnas monarki. Men år 850 har han måst dela

detta sitt välde med två släktingar. Under åren 850—854 har makten i Danmark åter varit delad mellan tre kungar och efter nya tronstrider från 857 mellan tvenne andra. År 873 är Danmark ånyo delat, denna gång mellan två nya kungar. Politisk splittring, inte politisk enhet har varit utmärkande för de inre förhållandena i Danmark under denna tid.⁴

För tiden omkring år 900 och följande årtionden är Adam av Bremens historieverk huvudkällan för Danmarks historia. De uppgifter, som han meddelar, säger han härröra från kung Sven Estridsen, som dog år 1074.

Under omkring ett århundrade, från omkring år 800 till början av 900-talet, hade vikingatågen i västerled haft sin storhetstid. I större skala upphörde de med vikingarnas fasta bosättning i England och Normandie. Det stora centrum för vikingarnas framfart blev efter denna tid Östersjöländerna, främst Gotland. De många mynt- och skattefynden från 900-talet i gotländsk jord vittnar, trots alla nyare förklaringar, våltaligt om de strider, som utkämpats på Gotland. Ett annat centrum för vikingarnas framfart blev helt naturligt Hedeby, den andra stora handelsorten i Östersjöländerna. Vikingahövdingar lyckades här svinga sig upp till ledande ställningar, till danska kungar. Adam berättar: En vikingahövding (princeps) Olof, som enligt Sven Estridsens uppgift till Adam kom från Sverige, ”vann i början av 900-talet det danska riket med våld och vapen; han hade många söner, av vilka Gnupa och Gúrd vann riket efter faderns död.” Olofs son Gnupa och sonson Sigtrygg residerade, som runstenarna från Vedelspang och Gottorp visar, i Hedeby eller i trakten kring Hedeby. När den senare regerat i kort tid, berövade en annan vikingahövding, Hardegon, som enligt Adam kom från Nortmannia, sannolikt Norge, honom riket. ”Det är ovisst”, säger Adam, ”om av så många kungar eller rättare danskarnas tyranner några regerat samtidigt eller den ene kort tid efter den andre.” På samma ställe i sitt historieverk karakteriserar Adam tiden omkring år 900 och de första årtiondena av 900-talet med orden ”omvälvningar i kungadömena och barbarernas vikingatåg”: in tanta regnorum mutatione vel excursione barbarorum.⁵

Adam är oviss om de danska kungarna regerat samtidigt eller den ene efter den andre. I vår tid kan man åtminstone i en fråga vara viss. Vissheten avser, att Danmark under senare delen av 900-talet haft *en* kung. Den grundar sig på den inskrift, som Harald Gormsen lät inrista på runstenen i Jellingemonumentet. ”Harald kung”, heter det i denna, ”lät göra dessa kubl efter Gorm, sin fader, och efter Tyra, sin moder, den Harald, som åt sig vann Danmark allt och Norge och danskarna gjorde kristna.” Den första av de bedrifter, vilkas minne Harald Gormsen velat bevara åt en eftervärld, är att han ”åt sig vann Danmark allt”. Vad dessa ord avser är i forskningen omtvistat. Den gängse uppfattningen är, att Harald Gormsen gjorde Danmark helt (fullständigt) och att uttrycket gäller en erövring i det sydliga gränsområdet. Uppfattningen har tillkommit under inflytande från Adam. Enligt den tradition denne återger, och som härrör från Sven Estridsen, var Danmark redan under Harald Gormsens far, kung Gorm, ett politiskt enat rike.⁵ Men hundraårig tradition är, även om

den förmedlats av en kung, av ringa värde. Man bör hellre bygga den sannolikhet, som det här gäller, på samtida källor. Samtida källor är det gravmonument, som Harald Gormsen reste över sina föräldrar och hans egen gravplats. Gravmonumentet ligger i Jellinge. Men själv begrovs Harald Gormsen inte i Jellinge. Han begrovs i den kyrka, som han låtit bygga i Roskilde. Rikets huvudort synes sålunda ha flyttat från Jellinge till Roskilde. Andra samtida källor är de fyra fästningar Harald Gormsen lät bygga på Jylland, på Fyn och på Själland. Det är helt orealistiskt tänka sig, att dessa utomordentligt starka fästningar, som krävt ett ofantligt arbete och oerhörd kostnad byggts för att vara övningsläger, vinterkvarter eller kaserner för de härar, som erövat eller skulle erövrå England. Starka fästningar byggs till skydd mot utländska eller inländska fiender. Den enda utländska fiende, som allvarligt kunde hota Danmark, var Tyskland. Men fästningarnas läge visar, att de inte är byggda till skydd mot ett tyskt angrepp. Det torde även här inte vara för djärvt anta, att Harald Gormsen byggt fästningarna för att behärska de danska hövdingar, som under vikingatiden vunnit makt och rikedom. Han stammade själv från en sådan. Fästningarna är, som det med rätta sagts, "Zwangburgen" i riksenhetens tjänst.⁶ I vad här sagts ligger en bestämd antydning om att orden Harald Gormsen "vann sig Danmark allt" betyder, att han, kungen i Jellinge, vunnit Danmark i sin helhet.

Harald Gormsen är det nuvarande danska rikets grundare. I mer än ett årtusende har hans avkomlingar varit Danmarks kungar och regerande drottningar.

Den riksenhet, som Harald Gormsen skapat, skulle dock under 1100-talet ut sättas för starka påfrestningar.

IV

I företalet till *Gesta danorum* ger Saxo en kort, men briljant skildring av Danmark. För danska läsare ger den ingenting, som de inte tidigare visste. Skildringen är skriven för utländska läsare av *Gesta danorum*. Danmark var i Saxos tid för många av dessa ett okänt land.

"Danmarks Ydergrænser", skriver Saxo, "udgøres dels af de tilstødende Naboland, dels af det omgivende Hav. Dets Indre er ogsaa omflydt af Vand, der snor og slynger sig paa mange Maader og skyder sig ind overalt, snart som smalle Fjorde og snart som brede Bugter, og skaber en Mængde Øer. Saaledes er Danmark gennemfuret af Havet og har kun faa landfaste Dele, inbyrdes adskilte af Bælt og Sund, der bugter sig ud og ind ..." (Jörgen Olriks övers.)

Saxo fortsätter sin skildring med uppgifter om Danmarks olika större landsdelar. Dessa är tre: Jylland med Lilla Frisland och Fyn, Själland och Skåneland. Jylland är Danmarks största landsdel och sträcker sig från Tyskland, från vilket det är skilt av floden Eider, ända upp till Skagen. Öster om Jylland ligger Fyn, endast genom ett smalt sund skilt från fastlandet. Och liksom Fyn i väster har Jylland, således vänder det sig i öster mot Själland. "Denna ö", skriver Saxo, "kan prisas för sitt rikliga överflöd av alla livsförnödenheter och övergår i ljuvlighet alla Danmarks andra landsdelar. Själland ligger också mitt i Danmark, li-

ka långt från alla dess gränser.” Öster om Själland ligger Skåne. ”Från Skåne skjuter sig Halland och Blekinge ut som grenar av samma stam. De böjer sig vitt ut från varandra, Halland upp mot Norge, Blekinge upp mot Götaland.” Andra Saxos uttalanden kompletterar denna skildring. Jylland kallar Saxo ett ”stort folkrikt land och Danmarks huvudland”, caput regni. Själland säger han vara ”Danmarks förnämsta landsdel”, præstantissima provincia regni.¹

Det har ofta framhållits, att det danska riket uppkommit genom en förening av landen kring Öresund, Bälten och Kattegatt. Dessa land — Jylland med Fyn, Själland och Skåneland — har i mycket likartade naturförhållanden. Avståndet dem emellan är små och de har inga starkt skiljande gränser. Kattegatt, Öresund och Bälten skiljer inte. Dessa vatten var i gamla tider de stora färdvägarna som förband. De lätta förbindelser, som de erbjöd, har i främsta rummet skapat möjligheter för de danska landsdelarna att växa samman till en politisk enhet redan i tidig historisk tid.

Denna uppfattning är utan tvivel riktig. Men den tåler inte att överdrivas. Trots de lätta förbindelserna mellan de olika landsdelarna hade riksenheten sina svaga sidor. Vattnen kunde även i viss mån isolera de olika landsdelarna och ge dem en särpräglad självständighet. Ännu i Saxos tid var sålunda dessa egna rättsområden. Saxo berättar väl, både i sagohistorien och under 1000-talet, om en kunglig rikslagstiftning. Någon sådan omtalar han dock inte under 1100-talet. Men Saxo eller den tradition, som han återger, är på villovägar.

En kunglig rikslagstiftning existerade inte. Knut den helige är den ende kung, som under 1000-talet med någon säkerhet har stiftat rikslagar. Men denna hans lagstiftning medverkade till jylländarnas uppror och till att han blev ihjälslagen i S:t Albanskyrkan. De lagar, som gällde i Danmarks olika landsdelar, stiftades på dessas ting, och Själlands och Skånes rättsböcker från äldre medeltiden är ännu bevarade. Själland och Skåne hade även egna kyrkolagar. Den första med säkerhet kända av en dansk kung stiftade lag är Knut VI:s lag om mansdråp av den 20 september 1200. Men denna är ingen rikslag. Den gällde endast i Skåne.² De olika landsdelarnas självständighet visar sig även i krigshärens organisation. Hären var indelad efter landsdelarna och dessa hade sina egna hövdingar. I striderna samverkade de väl i regel, men kunde också, om man får tro Saxo, kämpa var för sig.³ Under korståget år 1147 berättar Saxo sålunda, att skåningarna led ett nederlag. Jylländarna, säger han, såg med skadeglädje härpå; de räknade dem inte som stallbröder, då de hade en annan hövding än de själva. Jylländarna kunde även framtvinga, att kungen gav ledungen hemlov. I kung Valdemars norska krig omintetgjorde de därigenom, enligt Saxo, att Danmark kunde erövrat Norge.⁴ Saxo framhäver även det olika kynne, som utmärkte de olika landsdelarnas folk. Jylländarna är, skriver han, ”ett tygellöst folk”: de och skåningarna är ”opflammede af en usluggelig Oprorslue”. Skåningarna berömmar han dock i kung Grathes tid för deras rättsinhet. ”När folket i den landsdelen finner bördorna odrägliga, har de med gemensamma krafter satt sig till motvärn mot orätten och gripit till vapen för att värna sin frihet.” Själländarna är trogna sin kung och stöder denne i strid mot upprorsrörelser.⁵

Denna de olika landsdelarnas självständighet kunde allvarligt hota riksenheten. Den tradition som Saxo återger i sagotidens historia, berättar också, att denna vid åtskilliga tillfällen gick eller hotade att gå förlorad. Detta gäller även i Saxos berättelse om 1100-talet.

Ett av dessa tillfällen i sagotidens historia är när Gyrid, kung Alfs dotter, var den enda av den danska kungaätten. Folket skall då ha valt fyra hövdingar för de olika landen. Även efter sagornas Brävallaslag skall riket ha delats. En följande dansk kung, Sivard, skall ha förlorat både Skåne och Jylland. Även i Ragnar Lodbroks ungdom skall Danmark ha haft två kungar. Senare skall jylländare och skåningar tre gånger ha gått i uppror mot honom och tagit en man vid namn Harald till kung.⁶ Dessa Saxos berättelser om det danska rikets sönderfall i sagotiden är inga historiska händelser. Men de företecknar vad som hände under 1100-talet.

Knut Lavard mördades den 7 januari 1131. Under de följande tre årtiondena kämpade olika grenar av den danska kungaätten om Danmarks kungakrona. Frågan om riksenheten var aktuell. Knut Lavards bror och hämnare, Erik Emune, lät själländare och skåningar välja sig till kung. Rikets enhet hade gått förlorad. Kung Nils samlade västdanernas här, kung Erik Emune åter östdanernas till strid. Efter hårda strider under åtskilliga år segrade Erik Emune och skåningarna i slaget vid Hammar (Foteviksslaget) år 1134.⁷ Enheten var återställd. Men under hans efterträdares, Erik Lams tid, bröts den åter. Harald Kesjes son Olof lockade enligt Saxo allmogen i Skåne att ta sig till kung. Efter omkring fem års strider lyckades dock Erik Lam besegra honom i slaget vid Tjuteå i nordvästra Skåne. Danmark var åter förenat i ett rike.⁸

Långt allvarligare för riksenheten var händelserna efter Erik Lams tronavsägelse. Sven Grathe, Erik Emunes son, valdes till kung i Själland och Skåne och Knut, Magnus son, i Jylland. Något senare tog även Valdemar, Knut Lavards son, kunganamn på jylländarnas landsting. Rikets enhet hade åter en gång gått förlorad. I nära tolv år kämpade dessa två eller tre kungar om kungamakten i Danmark. Slutligen kom en överenskommelse till stånd. Danmark delades i tre kungariken. Valdemar valde att bli kung i Jylland, Sven att bli kung i Skåne och de mellanliggande öarna tillföll Knut.⁹ Danmark var sönderfallet i tre riken. Sönderfallet blev dock av kort varaktighet. Kung Knut mördades vid blodgillet i Roskilde och kung Sven blev ihjälslagen vid flykten från sitt nederlag i slaget på Gratheden.

Den danska rikets enhet var återställd och Valdemar ensam Danmarks kung. Det första skånska upproret i hans tid ledde inte till rikets sönderfall. Enheten i riket syntes säkrad. Men under hans efterträdare, Knut VI, skulle enheten i riket ännu en gång vara hotad. Knut var krönt till kung i Ringsted år 1170. Men skåningarna vägrade att erkänna honom och gick i uppror. Skåningarna inkallade en Harald, en man av kunglig härkomst. Han kom med bistånd av den svenske kung Knut och dennes jarl Birger, säger Saxo. Saxo svartmålar honom i sin säkerligen partiska skildring; han var alldeles oskickad att vara kung och det är inte lätt att avgöra, om Sverige hade störst skam av att sända honom eller

skåningarna att ta emot honom, säger Saxo. Han framställer detta skånska uppror som ett bondeuppror. Skånska stormän besegrade bönderna i ett slag vid Lomma å. Absalon fullbordade nederlaget. Med flygande fanor och i spetsen för själländarna red han in på tingsplatsen. Han omintetgjorde inte bara allmogens upproriska förehavanden, utan återställde även i sin gamla giltighet de lagar, som allmogen rättsstridigt satt ur kraft, berättar Saxo.¹⁰

Den av skåningarna inkallade Haralds tid som kung var slut. Han dömdes på tinget. Enheten i det danska riket var återställd. Den blev bestående.

NOTER

I

1. *Scriptores minores historiæ danicæ mediæ ævi*, rec. Gertz, I, s. 16.
2. *Sammastädes*, I, s. 43.
3. *Sammastädes*, I, s. 96—97.
4. Någon verbal överensstämmelse med *Leirekrönikan* finns inte i *Gesta danorum*. Någon sådan kan man inte heller vänta. *Leirekrönikans* författare och Saxo skrev ett latin så olika som natt och dag. Men båda har utnyttjat *Roskildeträdtradition* och båda har varit knutna till denna stad. Från *Leirekrönikan* synes Saxo även ha övertagit en tradition om att en sten eller stenar spelade en roll vid danska kungaval. Saxo har dock omskrivit *Leirekrönikan*. Han sätter inte som denna kungen på en sten. Han placerar de väljande på stenar. Den förste härskaren i Danmark är även i båda källorna en Dan.
5. Saxo, I, s. 21; II, s. 10. Saxo, I, användes i det följande för *Gesta danorum*, ed. Müller-Velschow; Saxo, II, för *Gesta danorum* ed. Olrik-Ræder. På grund av de senares *Gesta danorum*s bland annat ohanterliga format torde mången Saxoforskare använda den äldre upplagan.

II

1. Om Ptolemaios, Prokopios och Jordanes verk se Lauritz Weibulls uppsatser: *Jordanes framställning av Scandza och dess folk*. Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1925, och *Arkiv för nordisk filologi*, 41, 1925; *Upptäckten av den skandinaviska Norden*. *Scandia*, 7, 1934 s. 80; *Min uppsats: Goternas utvandring från Sverige*. *Scandia*, XXIII, s. 161; i översättning till tyska i *Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets handlingar*, VI, A. Bd. 6. Alla med källhänvisningar.

Alla har framkallat diskussion. Både instämmande och kritik. Det senare av v. Friesen i *Meddelanden från norra Smålands fornminnesförening*, 8, 1926; av Svennung, J., *Jordanes och Scandza*. Skrifter utg. av K. Vetenskapssamfundet i Uppsala, 44:2a; och av Wagner, R., *Getica*. 1967. Svennungs kritik har jag bemött i uppsatsen *Kung Berig, Goterna och Scandza*. *Scandia*, 38, s. 231. Wagner hävdar den gamla uppfattningen, att *Jordanes berättelse om goternas utvandring från Scandza är en folklig, muntlig gotisk tradition*; jag åter att berättelsen är en lärd konstruktion, ytterst grundad på en profetia hos Hesekiel och på en teori om det norra himmelsstreckets och *Scandzas* gynnsama förutsättningar för folkavel, dess egenskap av folkens avelsstation och moderssköte. Förutom någon allmän betraktelse och tystnad om folkaveln i det norra himmelsstrecket inriktar Wagner sin kritik mot min uppfattning i en punkt. Denna, endast ett återgivande, som knappast har någon större betydelse, är att den heliga *Ambrosius* uppgift att goterna kommit från ett land långt uppe i norr, ab extremo *Aquilone*, har återgivits i den samtida profana litteraturen. Den möter tidigast hos skalden *Claudius Claudianus*. Denne skriver i sin dikt från år 402 om slaget vid *Pollentia*, att goterna har fostrats i *Björnens hårda, snörika himmelsstreck*; i ”*Dura Ursa*”. Denna min åsikt skall inte vara ”stichhaltig”. Wagners bevis härför är, att *Claudius* använder orden ”*Arctos*”, ”*Triones*” och ”*Boreas*” i samma betydelse som ”*Dura Ursa*” och bl.a. om landsträckor vid *Rhen* och *Donau*. Iakttagelsen är riktig. Den visar, att *Claudius* i sin dikt använt olika källor vid sina

ortbestämningar. Men den utesluter självfallet rakt inte, att Claudius "Dura Ursa" återger Ambrosius "Ab extremo Aquilone". För att hans källa är dessa Ambrosius ord talar även ett av Wagner förbisett förhållande. När Claudius skrev sin dikt, levde han vid kejsar Honorius hov i Milano (först i slutet av år 402 flyttade hovet till Ravenna). På grund av den kritik, som kyrkofadern Hieronymus i två skrifter riktat mot Ambrosius uppfattning, var frågan om goternas ursprungliga hemort aktuell. Den var aktuell ännu år 410, då Augustinus polemiserade mot Ambrosius uppfattning. Claudius, som var en högt bildad man, har näppeligen kunnat vara okunnig om att stadens berömda biskop låtit goterna komma från ett land längst uppe i norr. Som god milanes har han anslutit sig till och återgett sin biskops uppfattning. Ambrosius och Claudius uppfattning blev av avgörande betydelse. I den följande historieskrivningen upptogs den av de båda östromerska historikerna Jordanes och Prokopius. Båda dessa förlade goternas ursprung till ett land längst i norr, till Scandza eller Thule, en ö i den norra oceanen. Denna uppfattning dominerar ännu i våra dagar historieskrivningen. Dess egenskap av litterär konstruktion, inte folklig, muntlig, månghundraårig tradition, synes mig ovedersäglich.

2. Steenstrup, Johannes, Nogle Efterretninger fra udenlandske Kilder om Danmark i Oldtiden. Historisk Tidsskrift, 5, II, s. 250.
3. Monumenta Germaniæ historica. Scriptores rerum merovingiarum, II, s. 110. Den ledande engelske Beowulfforskaren R. W. Chambers och många andra Beowulfforskare har förkastat denna, den nära samtida historikern Gregorius uppgift, att Chlochilaicum var danernas kung. De har i stället godtagit en tre till fyra århundraden efter händelsen nedskrivna uppgift i en sagodikt, i Beowulf. Enligt denna var Chlochilaicum, Hygelac, inte danernas utan geaternas kung. Beowulfforskningen har råkat på svåra avvågar. Någon uppgift om att ordet daner, som Chambers och andra forskare menar, av Gregorius användes som allmän benämning för alla slags skandinaviska sjörövare finns inte från 500-talet, inte heller har det lyckats med full säkerhet uppvisa, att den finns under 800- och 900-talet. Om den då funnits, saknar detta för övrigt all betydelse för lösningen av ett problem från 500-talet. En annan motivering för den gamla uppfattningen att det i England fanns en muntlig tradition om att Hygelac var geat är, att man vid den tid, då Beowulfdikten skrevs, inte hade nog filologisk insikt för att förstå, att namnet Chlochilaicum utvecklats till Hygelac. Någon dylik insikt var emellertid obehövligen. Beowulfdiktens källa är inte Gregorius av Tours historieverk eller någon månghundraårig tradition med namnet Chlochilaicum på den danske kungen. Beowulfdiktens källa är Liber historiæ Francorum, från vilken Beowulfdikten fått namnet Hetwarerna på det folk, i vilkas land danerna härjade. Namnet finns inte hos Gregorius. I ett manuskript av Liber historiæ Francorum har kungen namnet Hodiluago. I ett manuskript av ett annat verk, On monsters and strange beasts, som skrivits omkring år 800, har kungen namnen Hygelacus, i senare manuskript Higlacus, Huneglacus, Huiglaucus. Namnet Chlochilaicum var på väg att försvinna eller var redan försvunnet, när Beowulfdikten skrevs. Monumenta Germaniæ historica. Scriptores rerum merovingiarum, II, s. 225, 274; Archivium latinitatis mediæ ævi, 1924 (1925), s. 232.
4. Ravennatis anonymi cosmographia, ed. Pender, Kl. et Partney, G., s. 27, 29, 36, 175, 202, 212, 374, 417. En inskrift på runstenen vid Röks kyrka i Östergötland har gett upphov till många spekulationer. Med rätta skriver senast Elias Wessén, att innehållet i inskriften är i hög grad verklighetsfrämmande. "Man skulle rent av kunna påstå, att det fantastiska, det osannolika i inskriftens meddelande här kulmimerar." Wessén, E., Runstenen vid Röks kyrka, s. 48.

III

1. Bibliotheca rerum germanicarum, ed. Jaffé, VI, s. 47.
2. Vita Anskarii, ed. Waitz, G., kap. 7; Monumenta Germaniæ historica. Poetæ lat. ævi Carol., I, s. 50.

3. *Annales regni Francorum*, rec. Kurze, F., åren 811, 813. Lauritz Weibull, *Fredsfördragen mellan frankerna och danerna 811, 813*. Scandia, XIII, s. 141.
4. *Annales regni Francorum*, anförda år. Curt Weibull, *Om det svenska och danska rikets uppkomst*. Historisk tidskrift för Skåneland, VII, s. 338.
5. Adam, I, kap. 48, 52. Om ”princeps”, se Adam, s. 346.
6. Christensen, T., *Træningsleje eller Tvangsborg*. Kuml., 1970, s. 43; Curt Weibull, *Die geaten des Beowulf und die dänischen Trelleburgen*, s. 36.

IV

1. Saxo, I, s. 10, 255, 257; II, s. 6, 142, 1421.
2. Jørgensen, T.J., *Dansk Retshistorie*, § 2. III, IV; § 4.
3. Saxo, I, s. 676, 954; II s. 377, 534. Även annorstädes.
4. Saxo, I, s. 821; II, s. 464. Se även I, s. 954; II, s. 534.
5. Saxo, I, s. 442, 444, 317, 392, 964; II, s. 252, 253, 569, 702, 538.
6. Saxo, I, s. 350, 362, 391, 407. 439, 441, 442, 494; II, s. 200, 207, 220, 230, 250, 251, 252, 253, 255.
7. Saxo, I, s. 645, 647, 655; II, s. 359, 360, 364.
8. Saxo, I, s. 667, 671; II, s. 371, 374.
9. Saxo, I, s. 673, 674, 709, 719; II, s. 375, 397, 403.
10. Saxo, I, s. 959; II, s. 537. Om de skånska upproren se min uppsats *Saxostudier*. Historisk Tidskrift för Skåneland, VII, s. 89. Saxo säger inte, vilka lagar, som Absalon återställde i sin gamla kraft. Den enda lag, som Saxo i sin skildring av de skånska upproren uppger, att skåningarna satt ur kraft, är den skånska kyrkolagens bestämmelse om biskopstionden. Efter första upproret lyckades Absalon enligt Saxo inte återställa denna i sin gamla kraft. Har han lyckats göra detta efter det andra upproret? Jørgen Olrik har i sin översättning av *Gesta danorum*, I, s. 13, n. 3; s 14, n. 1, fäst uppmärksamheten på några ord i Saxos tillägnet av *Gesta danorum* till Andreas Sunesen. Saxo skriver här: ”Hvo der vægrede sig ved at give Kirken den Skyld der tilkom den, har du ved gode Raad og gavnlig Lærdom bragt til at vise den tilbørlig Lydighed, og har opvejet den mangeaarige Uret mod Herrens Huse ved fromt at øge deres indtægter. . . . Saa meget er vist, at du ene ved dine vise Raad har udrettet hvad det ej blev givet nogen af dine Formænd at opnaa.” Jørgen Olrik anser, att dessa Saxos ord syftar på tionden och särskilt biskopstionden. Denna skulle sålunda ha återinförts av Andreas Sunesen och inte av Absalon. Om detta Jørgen Olriks antagande skulle vara riktigt, har inte heller det andra skånska upproret slutat med en avgörande seger för Absalon.